

Bu farklılıkların yol açtığı karmaşayı önlemek için 1835 yılında Kahire irdebbi standart olarak benimsenmiştir (Cuno, s. 209). Nihayet 1892'de yürürlüğe giren 28 Nisan 1891 tarihli bir genelge ile Mısır ölçü sistemi tevhid edilmiştir. Buna göre 1 irdeb = 6 veybe = 12 kile = 24 rub' = 48 melve = 96 kadeh = 192 nisfiye = 384 rub'a = 768 sümne = 1536 harrûbe = 3072 kırat = 198 litre; 1 veybe = 2 kile = 33 litre; 1 kile = 2 rub' = 16,5 litre; 1 rub' = 2 melve = 8,25 litre; 1 melve = 2 kadeh = 4,125 litre; 1 kadeh = 2 nisfiye = 2,0625 litre; 1 nisfiye = 2 rub'a; 1,03125 litre; 1 rub'a = 2 sümne = 0,515625; 1 sümne = 2 harrûbe = 0,2578125; 1 harrûbe = 2 kırat = 0,12890625; 1 rrtl = 144 dirhem = 449,28 gr.; 1 dirhem = 3,12 gramdır (*Système des mesures*, s. 19-20). Bu irdebbin hacmi ez-zirâu'l-beledînin kübüne (= 58,26³ = 197,7477 dm³) çok yakındır (Mahmoud Bey, I [1873], s. 69, 81-83).

Çağdaş Mısır'ın 198 litrelik irdebbi 160 kg. mercimek veya börülce, 155 kg. süt-leğen, 150 kg. nohut veya bakla, 140 kg. yarma veya mısır, 122 kg. keten tohumu, 120 kg. kuru fasulye, arpa veya susam, 67,5 kg. kepek ve 45 kg. soğan almaktadır (daha ayrıntılı bir liste için bk. M. Necmeddin el-Kürdî, s. 212-213). Ashtor'a göre ise 1 irdeb buğday Buhayre'de 140,8, Saîd'de 148,3 kilogramdır (*EI²* [İng.], VI, 119).

BİBLİYOGRAFYA :

Teẖzîbü'l-luğa, "rdb" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "rdb" md.; *Kâmus Tercümesi*, I, 265; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul 1313, I, 90; Müslim, "Fiten", 33; Ebû Dâvûd, "İmâre", 29; Herodotus, *The History of Herodotus* (trc. G. Rawlinson, nşr. E. H. Blakeney), London 1933, s. 68; Epiphanius, *Epiphanius' Treatise on Weights and Measures: The Syriac Version* (ed. J. E. Dean), Chicago 1935, s. 138; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 216-217; Sûlî, *Edebû'l-küttâb*, s. 217; Makdisî, *Aḥsenü't-tekâsîm*, s. 145-146, 204; Zehrâvî, *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1406/1986, II, 457; Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *es-Sâmî fi'l-esâmî*, Tahran 1345 hş., s. 369; Mahzûmî, *el-Muntekâ min Kitâbi'l-Minhâc fi 'ilmi ḥarâcî Mısr* (nşr. Cl. Cahen), Kahire 1986, s. 29; Râdiyüddin es-Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-şîla li-Kitâbi Tâcî'l-luğa ve şihâhî'l-'Arabiyye* (nşr. Abdülhalîm et-Tahâvî - Abdülhamîd Hasan), Kahire 1970, I, 137; İbnü'r-Rif'a, *el-İzâh ve't-tib-yân fi ma'rifeti'l-mikyâl ve'l-mizân* (nşr. M. Ahmed İsmâil el-Hârûf), Dimaşk 1400/1980, s. 71-76; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Krawulsky), s. 80-82, 157; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III, 441; IV, 181, 198; Makrîzî, *el-Hıttâ*, I, 101; Ali Paşa Mübârek, *el-Mizân fi'l-aқыise ve'l-mekâyil ve'l-euzân*, Kahire 1309, s. 74-83, 86, 89-94; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 37-38, 39-40; v. Soden, *AHW*, I, 66; M. Necmeddin el-Kürdî, *el-Mekâdirü's-şer'iyye*

ve'l-aḥkâmü'l-fıḫıyyetü'l-müte'allika biḥa, [baskı yeri yok] 1404/1984 (Matbaatü's-saâde), s. 176-179, 212-213; E. Ashtor, "Levantine Weights and Standard Parcels: A Contribution to the Metrology of the Later Middle Ages", *East-West Trade in the Medieval Mediterranean* (ed. B. Z. Kedar), London 1986, bl. II, s. 479-480; a.m.f., "Makâyil", *EI²* (İng.), VI, 119; Ahmed Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, İstanbul 1336, s. 19-20; *Système des Mesures, Poids et Monnaies de l'Empire Ottoman et des principaux états*, İstanbul 1988, s. 19-20; E. W. Lane, *Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1989, s. 569; Hasan Pîrnîyâ, *İrân-ı Bâstân*, Tahran 1370 hş., I, 438; II, 1498; Silvestre de Sacy, *Relation de l'Égypte par Abd-Allatif, médecin arabe de Bagdad [1162-1231 A.D.]* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, I, 153, 408, 567; Kenneth M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society, and Economy in Lower Egypt, 1740-1858*, Cambridge 1992, s. 209; Charlton T. Lewis, *A Latin Dictionary*, Oxford 1993, s. 167; Mahmoud Bey, "Le système métrique actuel d'Égypte", *JA*, I (1873), s. 67-68, 69, 72-73, 80-83; M. H. Sauvare, "Materiaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", a.e., VII (1886), s. 135-145; VIII (1886), s. 284-286; Dihhudâ, *Luğatnâme*, III, 1622, 1690; "Ölçü", SA, III, 1572, 1573.

CENGİZ KALLEK

İREC MİRZA

(ابرج میرزا)

(1874-1926)

Kaçarlar dönemi şairlerinden.

Tebriz'de doğdu. Kaçar hânedanından Sadrüşşuarâ Gulâm Hüseyin Mirza'nın oğludur. Âkâ Muhammed Takî, Ârif-i İsfahânî ve Mirza Nasrullah Bahâr-i Şîrvânî'den Arapça ve Farsça; İkbâl-i Âştîyânî'den mantık, felsefe, meânî ve beyan dersleri aldı. Tebriz Dârülfünunu'na devam ettiği yıllarda Fransızca ve Rusça öğrendi. On altı yaşında iken evlenen İrec Mirza, üç yıl sonra eşinin ve babasının ölümü üzerine ailesinin geçimini sağlamak amacıyla devlet hizmetine girmek zorun-

İrec Mirza

da kaldı. Veliâht Muzafferüddin Mirza onu bayramlar ve selâm törenleri için kaside yazmakla görevlendirdi. Kendisine "fâhrü's-şuarâ" lakabını veren Emîr-i Nizâm tarafından daima teşvik edildi. Bir ara Kıvâmüssaltana ile Avrupa'ya gitti. 1923 yılına kadar Tebriz, Kirmanşah, Tahran, Abâde, İsfahan ve Meşhed'de Maliye ve Maarif bakanlıklarıyla gümrük teşkilâtına bağlı kuruluşlarda çeşitli görevlerde bulundu. 28 Şâban 1344 (13 Mart 1926) tarihinde Tahran'da vefat etti ve Zâhirüddeve Kabristanı'na defnedildi.

Gençlik döneminde Ferruhî-yi Sîstânî'nin etkisi altında kalan İrec daha sonra Minûcihrî, Hâkânî-i Şîrvânî ve Kâânî-i Şîrâzî tarzında şiiirler yazmaya başladı. Hayatının son on yılında, vezin ve kafiyede klasik şiiir kurallarına bağlı kalmakla birlikte konu itibarıyla yeni, sade ve akıcı şiiirler kaleme aldı. Dilde sadeleşme akımını savunan İrec şiiirlerinde halk deyimlerini ve atasözlerini ustaca kullanmıştır.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Yaklaşık 4000 beyit ihtiva eden eser, önce şairin oğlu Hüsvrev Mirza'nın mukaddimesiyle birlikte yedi küçük kitap halinde yayımlanmış (Tahran 1307-1309 hş.), daha sonra diğer eserleriyle beraber *Küllîyyât*'in içinde neşredilmiştir (Tahran 1342 hş.). 2. *Ârifnâme*. Kâimmakâm-ı Ferâhânî'nin *Celâyirnâme*'si tarzındaki mesnevi, hezec bahrinin "mefâilün mefâilün feülün" vezniyle yazılmış olup 550 beyitten meydana gelir. Şair bu mesneviyi, Ebû'l-Kâsım Ârif-i Kazvînî'nin Meşhed'de verdiği konser sırasında Kaçarlar'ı kınayan bir şiiir okuması üzerine kaleme almıştır. Kadın hakları, çiftçilerin yoksulluğu, ülkedeki kanunsuzluklar gibi konuların işlendiği eser kısa zamanda yayılmış, bazı kesimlerin büyük tepkisini çekmesi şairi güç durumda bırakmıştır. *Ârifnâme* son olarak *Küllîyyât* içerisinde basılmıştır (Tahran 1342 hş.). 3. *Zühre vü Menûcihr*. William Shakespeare'in *Venus ile Adonis*'inin manzum tercümesi olup (Tahran, ts.; Mehâbâd 1336 hş.) tamamlanamamıştır. Eser *Küllîyyât*'in içinde de yayımlanmıştır (Tahran 1342 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

İrec Mirzâ, *Küllîyyât-ı Dîvân*, Tahran 1307 hş., I-VII; a.m.f., *Küllîyyât*, Tahran 1342 hş.; Reşîd Yâsemî, *Edebiyyât-ı Mu'âşır*, Tahran 1316/1937, s. 23-27; Hâdî Hâirî, *Efkâr u Âşâr-ı İrec*, Tahran 1325/1946; Seyyid Muhammed Bâkır Burkaî, *Sûḥanverân-ı Nâmî-i Mu'âşır*, Tahran 1329/1950, s. 16-18; Nusretullah Fethî, *Ârif u İrec*, Tahran 1333/1954; Gulâmrızâ Riyâzî, *İrec ve Nuḥbe-i Âşâreş*, Tahran 1342/1963; Muhammed Ca'fer Maḥcûb, *Taḥkîk der Ahvâl u Âşâr*

u *Efkâr ü Eş'âr-i İrec Mîrzâ ve Hânedân u Ni-yâkân-i û*, Tahran 1342/1963; Yahyâ Âryân-pûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, Tahran 1350/1971, II, 383-419; Bânû Nusret Tecrübekâr, *Sebk-i Şî'r der 'Aşr-ı Kâcâriyye*, Tahran 1350/1971, s. 145-151; Muhammed İstî'lâmî, *Bugünkü İnan Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme* (trc. Mehmet Kanar), Ankara 1981, s. 138, 201-202; Paul Sprachman, "The Poetic of Hiyâb in the Satire of Iraz Mîrzâ", *Iran and Iranian Studies* (ed. Kambiz Eslami), Princeton 1998, s. 341-357; Muhammed Kazvînî, "İrec Mîrzâ", *Mecelle-i Yâdgâr*, III/3, Tahran, s. 39 vd.; Pervîz Sultânî, "İrec", *Mecelle-i Sühân*, VI/9, Tahran, s. 832 vd.; Ahmed Nikûhmet, "Sîrî der Zindegî ve Âşâr-ı İrec", *Vahîd*, sy. 8, Tahran 1353 hş./1974, s. 615-621; Ebû'l-Feth Hakîmiyân, "Taḥkîk-i Pîrâmûn-i Efsâne-i Zühre u Menûçîhr", *Hûner ve Merdum*, sy. 165-166, Tahran 2535, s. 49-56.

MEHMET KANAR

İREM

(م!)

Kur'an'da sözü edilen bir kabilenin veya yerleşim merkezinin adı.

Kur'an-ı Kerim'de azgınlıkları sebebiyle helâk edilen Âd, Semûd kavimleri ve Firavun'la birlikte sadece bir yerde "direkleri olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem" (el-Fecr 89/6-14) şeklinde zikredilmektedir. Kelimenin aslının İbrânîce "Aram" olduğu ve "yüksek memleket" anlamına geldiği belirtilmektedir (Mustafavî, *et-Taḥkîk*, "el-İrem" md.; Jeffery, s. 53). Tevrat'a göre bu kelime, hem Aram veya Suriye diye adlandırılan bölgenin hem de bu bölgede yaşayan ve Ârâmîler'in atası olan kişinin adıdır (DB, I/1, s. 875-876). Aram, Akkad Kralı Naramsin'in bir yazıtında Yukarı Fırat yöresinde bir bölgeye verilmiş yer adı, milâttan önce 2000 yıllarına ait tabletlerde ise Aşağı Dicle havzasında bir şehir ismi olarak geçmektedir. Kelime sonraları Mari, Alalah ve Ugarit belgelerinde şahıs adı, Mısır belgelerinde ise yer adı olarak ortaya çıkmaktadır (DİA, III, 268-269).

Tevrat'a göre Aram, Hz. Nûh'un üç oğlundan Sâ'm'ın beşinci oğludur; kendisinin de Ūs (Uts), Hul, Geter ve Maş adında dört oğlu vardır (Tekvîn, 10/22-23). İrem kelimesini bir kişi adı kabul eden müslüman tarihçi ve müfessirler de onun şeceresini İrem b. Sâ'm b. Nûh (Taberî, *Târîḥ*, I, 216; Mes'ûdî, I, 41) veya İrem b. Avs (Ūs) b. Sâ'm b. Nûh (Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, XXX, 111; İbn Kesîr, VIII, 394) olarak vermektedirler.

İslâm tarihçilerine göre Arap yarımadasındaki kavimlerin çoğu İrem'in soyundan gelmektedir. Ahkâf'ta yerleşmiş olan

(el-Ahkâf 46/21), kendilerine Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği kavme adını veren Âd da İrem'in büyük oğlu Avs'tan torunudur. İrem'in diğer oğlu Âbir'den torunu Semûd'un kavmi ise Hicr'de yerleşmiş olup onlara da Hz. Sâlih gönderilmiştir (Mes'ûdî, I, 41-42; Cevâd Ali, I, 299).

İrem'in bir kabile adı olduğunu söyleyenlere göre bu kabile Âd kavminin bir kolu olup adını kavmin atası olan İrem'den almıştır. Tarihçiler ve müfessirler, Kur'an'daki bir ifadeden de hareketle (en-Necm 53/50) Âd kavmini Âd-i Ūlâ ve Âd-i Uhrâ diye iki kısma ayırmakta ve Âd-i Ūlâ'ya atalarına nisbetle İrem denildiğini nakletmektedirler (Fahreddin er-Râzî, XXXI, 166; İbn Kesîr, VIII, 394). Eski Arap şiirinde Arabistan'da yaşayan İrem adında bir kabileden bahsedilmekte ve çoğunlukla Âd, bazan da Semûd, Himyerîler ve diğerleriyle birlikte zikredilmektedir. Bu kabile Kudâr el-Ahmer (Uhaymir) tarafından ortadan kaldırılmıştır (Horovitz, s. 89-90; *El²* [Fr.], III, 1303). İbn Haldûn da İrem'in bir kabile adı olduğunu, çünkü bu adla anılan bir şehrin bulunmadığını ifade etmektedir (*el-İber*, II, 19).

Bazılarına göre İrem İskenderiye veya Şam'dır. Fakat Taberî, İskenderiye ve Şam şehirlerinin Âd kavminin yaşadığı yerle ilgili Kur'an'da verilen bilgilere (el-Ahkâf 46/21) uymadığını belirtmektedir (*Câmi'ü'l-beyân*, XXX, 113), İrem'in Yemen'de Hadramut ile San'a arasında Şeddâd tarafından inşa ettirilen şehir olduğu rivayeti daha çok benimsenmektedir (Yâkût, I, 155; Nüveyrî, XIII, 61-70). İslâmî kaynaklarda bu şehrin özelliklerine dair oldukça ayrıntılı rivayetler vardır. Yâkût, Eyle (Akabe) ile Benî İsrâîl çölü arasında Cüzâm diyarında yüksek bir dağın da İrem adıyla bulunduğunu nakletmektedir (*Mu'cemü'l-büldân*, I, 154-155). Batlamyus'un Suriye'de olduğunu söylediği Aramawa denilen yerin İrem olduğu ileri sürülmüştür. Arkeolojik araştırmalar da İrem'in Akabe'nin 25 km. doğusundaki Rem dağı olduğunu göstermektedir. Son dönem araştırmacıları Âd kavminin Arap yarımadasının kuzeybatısında, Hicaz ve Necid'den Şam'a doğru uzanan sahada yaşadığına kanidir. Kur'an'da zikredilen "İrem zâtî'l-imâd"ın Akabe yakınlarında ki bu yer olduğu ileri sürülmektedir (Cevâd Ali, I, 301; *el-Meusû'atü'l-'Arabîyye*, I, 932). Şam'ın İrem olduğunu söyleyenlere göre Şam, Ârâmîler'in önemli merkezlerinden ve başşehirlerinden biri olup İrem'den maksat da Aram'dır. Hemedâ-

nî "İrem zâtî'l-imâd"ın Şam olduğu, Ceyrûn b. Sa'd b. Âd'ın kurduğu bu şehrin mermer sütunları sebebiyle "Ceyrûn zâtü'l-imâd" diye anıldığını kaydeder (Cevâd Ali, I, 303).

Şemseddin Sâmi, Muâviye b. Ebû Süfyan zamanında Abdullah b. Kılâbe adında bir zatın, Ermen harabelerinde Âd kavmine ait bir miktar kıymetli mücevherat bulunduğu yolunda bazı bilgiler aktarırsa da (*Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 839) bu bilgilerin kaynağı kabul edilen "İrem zâtü'l-imâd" hadisinin sahih olmadığı tesbit edilmiştir (Aydemir, s. 220-222).

Şark-İslâm edebiyatlarında İrem kelimesi daha ziyade (Bâğ-ı İrem) şekliyle mutluluk verici, mâmur ve gösterişli binaları, evleri vb. yerleri ifade eden bir mazmun olarak kullanılmıştır. Bağları ve rengârenk ağaçları ile İrem bahçeleri baharı temsil eder; ayrıca sevgilinin bulunduğu evi, gezindiği bahçeyi vb. mahalleri tanımlamada kullanılır: "Görmedik öyle melek-sûreti bu dünyâda / Belki Rıdvân kaçırıp küy-i İrem'den gelmiş" (Sünbülzâde Vehbî).

İrem tasavvufî edebiyatta da "insanın gönlü, Tanrı'nın tecellîgâhı, Tanrı ile buluşma yeri" anlamında bir remiz olarak kullanılmıştır: "Cemâlini gören ey ravzanı gülîstânı / İrem sarâyını yâ sahn-ı gülîstânı n'ider" (Nesîmî).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafavî, *et-Taḥkîk*, "el-İrem" md.; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, XXX, 111-113; a.mlf., *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), I, 216; II, 19; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, I, 41-42, 195; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXI, 165-167; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 154-157; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIII, 61-70; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (nşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, VIII, 394-396; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 19; DB, I/1, s. 875-876; J. Horovitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin-Leipzig 1926, s. 89-90; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda 1938, s. 53; Ağah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1943, s. 153; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 298-306; Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 216-222; Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, Ankara 1990, s. 547-548; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 218; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 839; A. J. Wensinck, "İrem Zâtü'l'imâd", *İA*, V/2, s. 1058-1059; W. M. Watt, "Iram", *El²* (Fr.), III, 1303; Ali M. Dinçol, "Ârâmîler", *DİA*, III, 268-269; İhsan en-Nas, "İrem zâtî'l-imâd", *el-Meusû'atü'l-'Arabîyye*, Dımaşk 1998, I, 930-932.

ÖMER FARUK HARMAN

İRFAN

(bk. MÂRİFET).